

WSCHODNIA CHRYSOLOGIA LITURGICZNA W UJĘCIU JANUSZA CZERSKIEGO

Słowa kluczowe: Janusz Czerski, wschodnia liturgia, wschodnia chrystologia liturgiczna, celebrowanie eucharystyczne

Keywords: Janusz Czerski, Eastern liturgy, Eastern liturgical Christology, Eucharistic celebration

Schlüsselwörter: Janusz Czerski, östliche Liturgie, östliche liturgische Christologie, Eucharistiefeyer

Liturgia eucharystyczna w poszczególnych Kościołach i ośrodkach chrześcijańskich przyjmowała na początku różne formy i kształty w zależności od rodzimej tradycji, kultury i języka. Wyłaniały się z nich pojedyncze obrządkowe kultu i wspólnej czci Boga. Kościoły tradycji wschodniej, podobnie jak tradycji zachodniej, stanowią stałą i nieodłączną część Kościoła powszechnego, nadając mu przy tym właściwą tożsamość historyczną i duchową. Bez względu na fakt odłączenia się od Kościoła powszechnego w V wieku takich wspólnot, jak ormiańska, koptyjska, etiopska i syryjska, a później jeszcze prawosławia w XI wieku, w istocie świadomość i dążność do bycia jednym (powszechnym) Kościołem Chrystusowym pozostaje wśród nich ciągle żywa. W centrum tej inspiracji stoi liturgia Eucharystii, która prowadzi do zbliżenia i przemiany chrześcijan odmiennych tradycji i obrządków. W Eucharystii dochodzi w szczególny sposób do urzeczywistnienia jedności Kościoła mimo jego widzialnego podziału, jak również wspólnej antycypacji eschatologicznej.

Sprawowanie liturgii stawia przed jej uczestnikami znaczące wyzwanie, które polega na poznaniu i zrozumieniu obrzędów oraz całościowego sensu kultu eucharystycznego. W przypadku potrzeby rozeznania we wschodnim wymiarze liturgii eucharystycznej, przede wszystkim tradycji bizantyjskiej, doskonałym przewodnikiem stają się źródłowo-metodyczne opracowania Janusza Czerskiego¹. Ten uczyony, jako

---

* Ks. prof. dr hab. Jarosław Moskałyk – profesor w Zakładzie Teologii Systematycznej Wydziału Teologicznego UAM w Poznaniu; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9193-2433>, e-mail: moskalyk@amu.edu.pl.

¹ J. Czerski, *Liturgie Kościołów wschodnich. Liturgia Kościoła bizantyjskiego, ormiańskiego i koptyjskiego*, „Liturgia Musica Ars” 1, Opole 2009; tenże, *Boska liturgia św. Jana Chryzostoma. Wprowadzenie liturgiczno-biblijne do liturgii eucharystycznej Kościoła wschodniego*, Opole 1998;

wybitny znawca wschodniej duchowości i jednocześnie duchowny czynnie praktykujący bizantyjski ryt liturgiczny, z niezwykłą kompetencją i zarazem subtelnością ukazuje przedmiot i wartość całego dziedzictwa liturgicznego chrześcijańskiego Wschodu. Jest to istotny element jego osobistego utożsamienia z tą bogatą spuścizną i zarazem zdolność dzielenia się z innymi pogłębionym doświadczeniem. Tutaj zostanie podjęta próba ukazania chrystologicznego wymiaru wschodniej liturgii typu bizantyjskiego w interpretacji J. Czerskiego. Całość wykładu będą natomiast stanowiły części składowe: bizantyjska forma liturgiczna, akcja liturgiczna, obecność dynamiczna, misterium ofiary Chrystusa oraz dar modlitwy anaforyczno-anamnetyczno-epikletycznej i uczestnictwo komunijne.

1. BIZANTYJSKA FORMA LITURGICZNA

Pierwotne centra życia liturgicznego związane z misją apostołów i ich uczniów, które swym wpływem obejmowały społeczności z różnych kręgów kulturowo-narodowych, sprawowały kult eucharystyczny według dowolnie ułożonych obrzędów. Dzięki nim ukształtowały się zasadnicze systemy liturgiczne Wschodu i Zachodu. Te zachowały istotne podobieństwo składające się z dwuczłonowej struktury: liturgii katechumenów lub słowa oraz liturgii wiernych, a więc eucharystycznej. W Kościołach tradycji bizantyjskiej, a zwłaszcza w Grecji, Bułgarii, Rumunii, Ukrainie czy Polsce, jak podkreśla J. Czerski, jest rozwijana trwała i indywidualna więź z dawną formą życia liturgicznego². Ta zaś opiera się na czterech liturgiach: św. św. Jakuba, Bazylego, Jana Chryzostoma i liturgii uprzednio poświęconych darów (pż. Grzegorz Wielki). Jednak najbardziej upowszechniona jest liturgia Jana Chryzostoma, która oprócz anafor (modlitwy eucharystyczne) i niektórych modlitw zasadniczo niczym nie różni się od nieco wcześniejszego pochodzenia liturgii św. Bazylego. W przeciwieństwie do liturgii św. Jakuba, która posługuje się nie tylko inną anaforą, ale nadto stosuje swoiste obrzędy. Czymś innym charakteryzuje się z kolei liturgia uprzednio poświęconych darów, sprawowana jedynie w okresie Wielkiego Postu, gdyż odbiega

Liturgikon bizantyjski. Liturgia eucharystyczna św. Jana Chryzostoma, opr. J. Czerski, „Pomoce duszpasterskie” 2, Opole 2002; *Liturgia bizantyjska ikoną historii zbawienia*, w: *Studia nad sztuką bizantyjską i pozabizantyjską*, red. W. Deluga, M. Janocha, Warszawa 2007, s. 10–16; *Liturgia słowa w obrządku bizantyjskim*, w: *Ineffabile Eucharistiae donum. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Alfonsowi Nossolowi Wielkiemu Kanclerzowi Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego z okazji 65. rocznicy urodzin oraz 20-lecia święceń biskupich*, Opole 1997, s. 85–100; *Mistagogiczna interpretacja liturgii bizantyjskiej*, w: *Liturgia w świecie widowisk*, red. H.J. Sobeczko, Z. Solski, „Opolska Biblioteka Teologiczna” 82, Opole 2005, s. 77–85; *Mistagogiczny charakter Liturgii św. Jana Chryzostoma*, w: „*Kościoły siostrzane*” w dialogu, red. Z. Glaeser, „*Ekumenizm i Integracja*” 8, Opole 2002, s. 198–209; *Czytania biblijne w liturgii Mszy św. Kościoła bizantyjskiego*, „*Studia Liturgiczno-Pastoralne*” 1, Opole 1988, s. 191–208; *Duchowość Kościoła bizantyjskiego*, w: *W służbie nauce*, red. M. Studnik, „*Materiały Księży Werbistów*” 38, Warszawa 1992, s. 11–125; *Aktualność duchowości bizantyjskiej*, w: *Ekumenizm u progu trzeciego tysiąclecia*, red. P. Jaskóła, „*Ekumenizm i Integracja*” 2, Opole 2000, s. 211–218; *Ikona w kulturze i duchowości bizantyjskiej*, „*Indeks*” 45–46 (2003) nr 7–8, s. 53.

² J. Czerski, *Boska liturgia św. Jana Chryzostoma*, s. 21.

ona znacząco od wyżej wspomnianych swoją strukturą i istotą celebracji oraz skupia się na spełnianiu zintegrowanego rytu nieszpоровo-komunijnego.

Należy zauważyć, że najpowszechniejsza liturgia Jana Chryzostoma w pierwotnej fazie kultu nie odgrywała roli pierwszoplanowej. Dopiero około XI wieku zaczyna się to zmieniać i czołowe miejsce przypada teraz liturgii Chryzostoma, oczywiście kosztem liturgii Bazylego. Było to związane przede wszystkim z preferencją Konstantynopola, ale także poniekąd z nową percepcją całego wydarzenia liturgicznego³. Choć autorstwo przypisywanej Chryzostomowi liturgii pozostawia wiele wątpliwości, to większość badaczy podtrzymuje stanowisko o częściowym jej pochodzeniu oraz wskazuje tu głównie na: modlitwę za katechumenów, modlitwę proskomidii i modlitwę zaambonną na zakończenie liturgii. Istnieje zarazem pewna hipoteza, że jeśli Jan Chryzostom na przełomie IV i V wieku był arcybiskupem Konstantynopola, to w związku z tym niejako drogą naturalną przypadła mu najwyższa autoryzacja podstawowej w tym Kościele liturgii⁴.

Obecny kształt bizantyjskiej liturgii eucharystycznej, zauważa J. Czerski, stanowi późniejszą syntezę liturgii sprawowanej w Konstantynopolu, która formowała się pod wpływem różnych tradycji wschodnich. Przede wszystkim ośrodka antiocheńskiego, Jerozolimy i liturgii kapadockich⁵, stanowiących pierwotną substancję eucharystycznych modlitw wspólnotowych. Szczyt rozwoju liturgii bizantyjskiej nastąpił w istocie około dwustu lat przez upadkiem Imperium Bizantyjskiego. Wszystko, co działo się później w sferze liturgicznej, było jedynie próbą wprowadzenia dodatkowych elementów, lecz odbyło się to bez jakichś negatywnych efektów dla obowiązującej formy liturgii. Dlatego liturgią bizantyjską posługują się ciągle Kościoły różnych narodowości, zachowujące przywiązanie do dawnej spuścizny religijno-kulturowej. W przeciwieństwie do innych wschodnich form liturgicznych jest to określony fenomen, gdyż tylko wokół tej liturgii gromadzą się mnogie narody o całkiem zróżnicowanych dziejach, kulturach i tradycjach. Dodatkowo jest ona kulturowana zarówno w Kościołach ortodoksyjnych, jak też pozostających w jedności ze Stolicą Apostolską. Przy tym poszczególne Kościoły wykorzystują własne języki narodowe oraz odmienne elementy obrzędowe.

2. AKCJA LITURGICZNA

Liturgie wschodnie przyciągają wiernych nade wszystko swoim misterium i niezwykłym wyrazem dramatu dialogicznego, w którym najważniejszą rolę pełnią: biskup lub kapłan, diakon i chór, natomiast uczestnicy liturgii stają się żywą (kontemplującą) widownią akcji liturgicznej. Każdorazowy akt sceniczny musi dopełniać odpowiednia oprawa, składająca się z właściwego wystroju wnętrza świątyni, szat kapłańskich, sakralnych przedmiotów liturgicznych, doskonałej służby prezbiterialnej czy zapachu kadzidła. Wszystko po to, aby wspólnota sprawująca liturgię mogła już teraz poczuć i zrozumieć namiastkę liturgii niebiańskiej. Teksty liturgiczne i związane

³ Por. *Liturgie Kościoła prawosławnego*, tłum. H. Paprocki, Kraków 2003, s. 64.

⁴ Por. J. Czerski, *Liturgie Kościołów wschodnich. Liturgia Kościoła bizantyjskiego, ormiańskiego i koptyjskiego*, s. 53.

⁵ Tamże, s. 50.

z nimi obrzędy są nastawione na edukację ściśle religijną i formację duchową wiernych, a jednocześnie na przepowiadanie najważniejszych prawd nauki chrześcijańskiej oraz wyznanie wiary Kościoła. Znajdują się tam również fragmenty lub parafrazy Pisma św., dzieł starożytnych pisarzy i Ojców Kościoła i tradycyjnie elementy wyszukanej poezji religijnej⁶. Całej akcji liturgicznej towarzyszy ruch, nacechowany odpowiednimi gestami, znakami i zmianą postawy, aby uczestnicy mogli duchowo jak najgłębiej utożsamić się z przeżywanym wydarzeniem.

Podczas wschodniej liturgii eucharystycznej dochodzi do szczególnego zaangażowania zgromadzenia za pośrednictwem różnych inwokacji charakteru imperatywnego, wygłaszanych przez diakona lub celebransa. Wówczas zgromadzony lud włącza się niejako w procesję pielgrzymującego Kościoła pod przewodnictwem Chrystusa. W ten sposób wierni wyznają swoje pełne oddanie i ufność w wierze i w wędrowce najwyższemu przewodnictwu Chrystusowemu⁷, okazując przy tym pragnienie wytrwałego podążania ku wspólnemu spotkaniu i gorliwej adoracji Chrystusa. Ponadto w związku z treścią proklamowanych wezwań, pełnych egzystencjalnych potrzeb, są rozwijane prawdziwy zmysł religijny i poczucie wzajemnej odpowiedzialności. To zaś przenosi się na codzienność zwykłych wiernych, którzy mogą wypowiedzianym intencjom kultycznym nadać głębsze znaczenie w wymiarze życia społecznego. W obrzędach liturgicznych Kościoła wschodnie niezmiennie przeżywają objawienie się Boga w Chrystusie. A najważniejszym celem liturgii jest wspólna i powszechna celebrowanie ofiary Chrystusa.

Nadrzędną regułą godnego uczestnictwa w celebrowaniu eucharystycznej czy innym wydarzeniu kultycznym jest czystość serca i opanowanie w myśli. Rzecz dotyczy całościowej postawy osoby wierzącej, aby w swojej codzienności potrafiła zachować umiarkowanie w decyzji i czynach. Za niegodziwe uznaje się składanie Bogu ofiary przez człowieka, który w głębi swej duszy zachowuje gniew i nienawiść względem drugiej osoby albo co gorsza sprowadza kłótnie i bunt w swym otoczeniu. Ma to głębsze uzasadnienie historyczno-ewangeliczne, przypomina J. Czernski, albowiem kiedy słuchacze Chrystusa tuż przed złożeniem ofiary uświadamiali sobie jakieś poróżnienie z bliźnim, musieli natychmiast zawracać z Jerozolimy do Galilei w celu pojednania, co oznaczało wielotygodniową podróż⁸. Ewentualne pojednanie po złożeniu ofiary nie było brane pod uwagę, gdyż byłoby to oczywiste sprzeniewierzenie się Bogu. W pierwotnym Kościele podchodzono z dużą surowością do kwestii międzyludzkiego pokoju i potrzeby pojednania w razie nieporozumienia. W przypadku naruszenia tego wymogu podejrzanym osobom odmawiano udziału w Eucharystii. Przed oblicze Boga może przystąpić ten, „kto postępuje nienaganie, i czyni sprawiedliwość, i mówi prawdę w swoim sercu” (Ps 15, 2).

⁶ Por. J. Czernski, *Mistagogiczna interpretacja liturgii bizantyjskiej*, s. 77–85.

⁷ Por. J. Czernski, *Duchowość Kościoła bizantyjskiego*, s. 11–125.

⁸ Por. J. Czernski, *Liturgie Kościołów wschodnich*, s. 60.

3. OBECNOŚĆ DYNAMICZNA

Uobecniiona w pierwszej części celebracji liturgii bizantyjskiej moc słowa Bożego spełnia dynamiczną rolę wobec zgromadzonego ludu, a zarazem stanowi znaczące oddziaływanie treści objawionych na jego wyobraźnię duchową. Kontakt z czytaniem i proklamowanym słowem Bożym przenosi obecnych na nowy poziom relacji z rzeczywistością świętą i natchnioną. Przede wszystkim otwiera na słowo, które niesie w sobie niepodważalną prawdę, pouczenie, napomnienie i sugestywność, a poza tym również otuchę, wsparcie i zapowiedź przyszłego wyzwolenia⁹. Moc słowa, w odróżnieniu od współczesnych środków medialnych, ma charakter stały i wychodzi zawsze naprzeciw człowiekowi, pozwalając mu poczuć się w pełni wolnym, ale też gotowym do podejmowania różnych wyzwań, w tym związanych z przemianą samego siebie.

Skuteczność słowa Bożego w sposób szczególny ujawnia się w Ewangeliach, które przybliżają i unaocniają działalność Jezusa. Tutaj potęgą słowa Jezusa, jak podkreśla J. Czerski, nie ogranicza się tylko do czynności cudotwórczej. Ona objawia się także w Jego nauczaniu, które wywiera ogromny wpływ na słuchaczy. Nie chodzi zatem wyłącznie o wielkość, oryginalność i styl nauczania Jezusa, lecz najpierw siłę Jego słowa, które jest w stanie przykuć uwagę i przekonać człowieka¹⁰. Jednym z przykładów staje się ewangeliczny opis spotkania Chrystusa zmartwychwstałego z uczniami z Emaus (Łk 24,13-35). Wtedy to Jego słowo rozpało serce uczuciem i pobudziło do natychmiastowego działania¹¹. Zgodnie z interpretacją Czerskiego wartość słowa Bożego charakteryzuje pięć przymiotów: jest ono „żywe”, gdyż pochodzi od Boga żywego, w przeciwieństwie do bogów pogańskich (Kpł 19,4; Iz 2,8); ma wymiar aktywny, bo wywołuje działanie (Ps 32,9); przynosi skutek w postaci intelektualnej i duchowej absorpcji człowieka; przenika najbardziej wewnętrzną sferę życia osoby i wreszcie zmusza do zajęcia stanowiska wobec Bożego przekazu¹².

Wyjątkowa rola przysługuje jednak słowu Bożemu podczas akcji liturgicznej, gdzie zwłaszcza w czytaniu lekcji (apostola) wierni mają możliwość usłyszeć autora tekstu, przez którego przemawia sam Bóg. Z kolei podczas Ewangelii spotykamy się z prawdziwym Chrystusem, słyszymy Jego słowa, odczuwamy Jego głos, stajemy jakby oblicze w oblicze z Nim i przyjmujemy z pokorą i posłuszeństwem opisane wydarzenia. Ta proklamacja słowa Bożego nie ma jedynie charakteru pasywnego, a więc ograniczonego do pouczenia lub upomnienia, lecz otwiera zgromadzenie na żywe spotkanie z Chrystusem. Finalnym efektem słowa jest zawsze jego sakramentalna moc, która prowadzi do przemiany i uświęcenia zebranych, a w sensie indywidualnego spotkania także poza liturgią – poznania i zbliżenia do nowej rzeczywistości¹³. To dlatego raczej w tradycji wschodniej, w szczególności słowiańskiego nurtu ortodoksyjnego, wykształciła się pewna praktyka związana z czcią i szacunkiem wobec Ewangelii proklamowanej w świątyni. Otóż w trakcie jej czytania co bardziej żądni

⁹ Por. J. Czerski, *Czytania biblijne w liturgii Mszy św. Kościoła bizantyjskiego*, s. 191–208.

¹⁰ Por. tamże, s. 40–41.

¹¹ Tamże, s. 41.

¹² Tamże, s. 42.

¹³ Por. L.A. Schökel, *Słowo natchnione. Pismo Święte w świetle nauki o języku*, tłum. A. Mawlewska, Kraków 1983, s. 273–275.

spełnienia większej liczby gestów podczas liturgii starają się przystąpić w postawie klęczącej lub z nisko pochyloną głową do pulpitu (anałoj), na którym umieszcza się ewangeliarz, aby w swoim mniemaniu móc bezpośrednio doświadczyć obecności Chrystusa. W pojedynczych przypadkach kapłani dokonują samodzielnie przeniesienia ewangeliarza nad głowy wiernych lub nawet ich dotknięcia podczas czytania. W tej postawie można dostrzec określone naśladownictwo opisu ewangelicznego: „A cały tłum starał się Go dotknąć, ponieważ moc wychodziła od Niego i uzdrowiała wszystkich” (Łk 6, 19).

Ostatecznie słowo jako żywe spotkanie z Chrystusem jest zawsze aktualne i nie zaznaje przedawnienia w czasie ani w pokoleniach ludzkich. Wiąże się to z niezmiernością przemawiającego do nas Boga, który każdorazowo karmi swój lud słowem prawdy i miłości. „Jesteście bowiem ponownie powołani do życia nie z ginącego nasienia, ale z niezniszczalnego, dzięki słowu Boga, które jest żywe i trwa. Każde bowiem ciało jak trawa, a cała jego chwała jak kwiat trawy: trawa uschła, a kwiat jej odpadł, słowo zaś Pana trwa na wieki” (1 P 1, 23-25).

4. MISTERIUM OFIARY CHRYSYDUSA

Obrzędy liturgii eucharystycznej w Kościele wschodnim poprzedza zawsze odpowiednie przygotowanie ołtarza. Zgodnie z tradycją celebrans rozkłada na trapezie (ołtarzu) antymins (w odmianie słowiańskiej iliton) oraz przykrywa go czerwonym korporalem. Antymension jest wykonany z płótna w kształcie kwadratu i zawiera cząstkę relikwii, która przedstawia ikonę pogrzebu Chrystusa. Jest to bezpośrednie nawiązanie do wydarzeń paschalnych, które tworzą najgłębszą ośnowę dla kontynuacji liturgii Eucharystii. W okresie obrazoburstwa, kiedy beczeszczono ołtarze lub pojawiała się wątpliwość co do ich konsekracji, antymension okazywał się niemal niezastąpionym elementem w godnym celebrowaniu liturgii. Był to określony powód, aby następnie zaczęto go regularnie używać do liturgii, nie zważając już na stosowaną lub pomijaną regułę konsekracji ołtarza. Tę praktykę zachował do dziś wschodni Kościół katolicki tradycji kijowskiej, której skrupulatnie przestrzega w odniesieniu do liturgii eucharystycznej sprawowanej w świątyni i poza nią.

Zdaniem J. Czerskiego istotne znaczenie z punktu widzenia wschodniej chrystologii liturgicznej ma hymn Cherubinów, który jest uroczyście śpiewany przez wiernych i trzykrotnie odmawiany przez celebransa (koncelebransów) przed procesyjnym wniesieniem darów na ołtarz w trakcie „liturgii wiernych”¹⁴. Oznajmia on, że liturgia eucharystyczna jako jedyna ofiara Chrystusa może być aktualizowana dzięki Chrystusowi, naszemu Arcykapłanowi. Dzięki Jego niewypowiedzianej i niezmierzonej miłości do kontynuowania bezkrwawej ofiary zostają włączeni wybrani na mocy sakramentu kapłaństwa. Chociaż wielkość i świętość darów składanych Bogu transcendentnemu przewyższa ludzkie zdolności, to On nie zawahał się obdarzyć łaską grzeszne i beużyteczne sługi ziemskie. W tej sytuacji jedyną rzeczą, o którą może prosić kapłan, jest oczyszczenie duszy i serca ze złego sumienia, przy wsparciu mocą Ducha Świętego, ku pokornemu zajęciu miejsca przed ołtarzem z intencją konsekracji

¹⁴ Por. J. Czerski, *Liturgia bizantyjska ikoną historii zbawienia*, s. 10–16.

świętego i nieskalanego Ciała i czcigodnej Krwi. Lecz nie zważając na niegodnego sługę (kapłana), Chrystus uzdalnia go do przyniesienia darów, choć to On sam jest ofiarującym i ofiarowanym oraz przyjmującym i rozdawanym¹⁵.

Modlitwa tzw. wielkiego wejścia (wchodu)¹⁶, w przeciwieństwie do innych modlitw, jak zaznacza J. Czerski, w mniejszym stopniu uwydatnia ogólny i uniwersalny charakter¹⁷. Może to być uzasadnione faktem posłannictwa kapłana i przynależnej mu funkcji pośród uczestników liturgii. Jednocześnie stanowi pogłębiony namysł nad jego wewnętrzną dyspozycją względem misterium eucharystycznego, ale także umocnienia obecnością samego Chrystusa. W tym działaniu kapłan i cała wspólnota nigdy nie są osamotnieni i dlatego razem z Nim mogą stać się skutecznymi sprawcami daru liturgii eucharystycznej. Chrystus będąc w centrum sprawowanej ofiary eucharystycznej, uwiarygadnia zawsze działanie ludzkie, czyniąc je prawdziwym i użytecznym. Poza Nim lub w oderwaniu od Niego nie można mówić o sprawowaniu rzeczywistej ofiary eucharystycznej ani tym bardziej o posileniu się Jego życiodajnym pokarmem.

4.1. Dar modlitwy anaforyczno-anamnetyczno-epikletycznej

Podczas śpiewu hymnu Serafinów na wschodniej liturgii celebrans odmawia anaforyczną modlitwę, która składa się z dwóch części: pierwsza przypomina o więzi uczestników z błogosławionymi mocami oraz wielbi Pana poprzez trzykrotne głoszenie „Święty” za zbawcze dzieło Jezusa Chrystusa; druga część zawiera wspomnienie ostatniej wieczerzy Chrystusa z uczniami i ustanowienie Eucharystii. Całe to uroczyste wspomnienie otwiera na swój sposób dostęp do ważnego aktu eucharystycznej metabolii i uświęcenia obecnej wspólnoty¹⁸. Po czym następuje anamneza, gdzie kapłan z natchnieniem wspomina wielkie dzieło zbawcze Chrystusa: ustanowienie Eucharystii, śmierć na krzyżu i złożenie w grobie, zmartwychwstanie, wniebowstąpienie i zasiadanie po prawicy Ojca oraz powtórne przyjście. W tym wspomnieniu dokonuje się bezpośrednie i żywe nawiązanie do tego, co było w przeszłości oraz ma charakter nieprzemijający. Ponadto ujawnia oczekiwanie i tęsknotę za spotkaniem z Chrystusem tu i teraz, ale i nadzieję na Jego drugie przyjście. Zwieńczeniem działania anamnetycznego staje się, według Czerskiego, gest wzniesienia i ofiarowania Bogu przez Kościół Ciała i Krwi Chrystusa. „To, co jest Twoje, z Twoich darów Tobie przynosimy we wszystkim [słów. za wszystkich] i za wszystko”¹⁹.

¹⁵ *Boska liturgia z komentarzem i częściami zmiennymi. Tekst ukraińsko-polski*, Warszawa 2004, s. 49–51. Por. J. Czerski, *Boska liturgia św. Jana Chryzostoma*, s. 107.

¹⁶ Hymn Cherubinów występuje oprócz liturgii Jana Chryzostoma również w innych liturgiach wschodnich.

¹⁷ Por. J. Czerski, *Boska liturgia św. Jana Chryzostoma*, s. 106.

¹⁸ Na liturgii koptyjskiej to przed *Ojcie nasz* celebrans w jednej z modlitw wspomina „tysiące świętych aniołów i archaniołów, Cherubinów i Serafinów, i niezliczone rzesze zastępów anielskich”. Z kolei przed Komunią świętą, kiedy ma nastąpić wpuszczenie cząstki Hostii do kielicha, diakon lub sam celebrans zdejmuje z niego welon i już zwinięty unosi na wysokość twarzy. Welon ten symbolizuje Cherubinów i Serafinów, którzy zakrywają swoje oczy przed obliczem Boga i Jego chwały. Por. J. Czerski, *Liturgie Kościołów wschodnich*, s. 189 i 193.

¹⁹ *Boska liturgia z komentarzem i częściami zmiennymi*, s. 59.

W dalszej interakcji ma miejsce epikleza, w trakcie której kapłan zwraca się do Boga Ojca o zesłanie Ducha Świętego na zgromadzenie liturgiczne oraz na dary chleba i wina, aby zostały przemienione w Ciało i Krew Chrystusa. Wschodnia tradycja liturgiczna unika jednak tendencji do precyzowania momentu przemiany darów chleba i wina, uznając taką próbę za mało wiarygodną, ponieważ ani słowa Chrystusa, ani epikleza nie stanowią momentu konsekracji. Przyjmuje się natomiast, że ten proces rozciąga się na całe wydarzenie eucharystyczne i nie może być poddawany żadnym formalnym regulacjom. Istotne jest, aby zgromadzenie wiernych pozostawało w tym przekonaniu i rozwijało swój stosunek do praktyki eucharystycznej. Przeżywając w akcie eucharystycznym chwalebne spotkanie z Chrystusem, nie należy doprowadzać do wyróżnienia jakichś części lub momentów, gdyż ma to być doświadczenie pełnego i radosnego udziału w Jego chwale²⁰.

Finalizacją anafory jest błogosławieństwo celebransa skierowane do wiernych: „I miłosierdzie wielkiego Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa niech będzie z wami wszystkimi”²¹. Zdaniem J. Czerskiego zamykający element modlitwy eucharystycznej, mimo swej niejednoznaczności, wskazuje na Bożą ekonomię zbawczą jako jedno dzieło Boga i Jezusa Chrystusa²², jakkolwiek w Eucharystii urzeczywistnia się sakramentalne uczestnictwo człowieka w tajemnicy Paschy Chrystusa. Jest to zarazem namacalny znak przenikania zmartwychwstałym darem egzystencji wszystkich ludzi. Na wyobraźnię religijną chrześcijan wschodnich łączność z Chrystusem w Eucharystii oddziałuje zawsze bardzo głęboko i pokrzepiająco. Dlatego możliwość karmienia się przemienionym Ciałem Chrystusa zmartwychwstałego uznaje się za doznanie łaski przemiany całego jestestwa ludzkiego. Chrystus promieniuje na całe życie człowieka i wywiera wpływ zarówno na jego stan duchowy, jak i cielesny.

4.2. Uczestnictwo komunijne

Przed uroczystym obrzędem Komunii św., udzielanej w Kościele wschodnim pod dwoma postaciami, kapłan odmawia modlitwę nazywaną „nad pochylonymi głowami”, za pośrednictwem której składa Bogu podziękowanie za Jego dzieło stworzenia i jednocześnie wyprasza dobre i pożądane owoce dla przyjmujących Eucharystię. W tym czasie wymienia trzy kategorie ludzi o szczególnej potrzebie: pływających, podróżujących i chorych. Kończy tę część wspomnieniem Trójjedynego Boga z wyraźnym odwołaniem do pośrednictwa Chrystusa. Następnie odmawia kolejną modlitwę o charakterze ściśle chrystologicznym, prosząc, aby Chrystus, zasiadający wraz z Ojcem na tronie chwały i w niewidzialny sposób obecny w Kościele, przyszedł i uświęcił zgromadzenie wiernych. On to swoją ręką podał kapłanom celebrującym Eucharystię, swoje Ciało i Krew, aby z kolei oni mogli godnie udzielić Komunii św. wiernym. Bezpośrednio przed Komunią św. celebrans czyni modlitewne wyznanie, które tak samo będą wygłaszać wierni, gdzie wyznawana jest wiara w rzeczywistość

²⁰ Por. J. Czerski, *Liturgie Kościołów wschodnich*, s. 94–95.

²¹ *Boska liturgia z komentarzem i częściami zmiennymi*, s. 65.

²² Por. J. Czerski, *Boska liturgia św. Jana Chryzostoma*, s. 140–141; J. Czerski, *Liturgie Kościołów wschodnich*, s. 97.

obecność Chrystusa pod postaciami Ciała i Krwi²³. Tak samo wygłasza głęboką pokorę, pragnienie dochowania wierności Chrystusowi, prośbę o zbawienie, przebaczenie i godne przyjęcie Komunii²⁴. A zaczyna się ten akt od słów: „Wierzę Panie i wyznaję, że Ty jesteś zaprawdę Chrystus, Syn Boga Żywego, który przyszedł na świat zbawić grzeszników, z których ja jestem pierwszy [...]”²⁵. Dopiero po tym wyznaniu jest udzielana Komunia św. Jak zauważa J. Czerski, powołując się na M. Sołowija, w pierwotnej liturgii bizantyjskiej wierni otrzymywali Ciało Pańskie na rękę, a Krew pili bezpośrednio z kielicha²⁶. Przyjęcie Komunii pozwala wierzącemu odczuć swoje uczestnictwo w śmierci, zmartwychwstaniu i wniebowstąpieniu Chrystusa²⁷.

Na zakończenie liturgii, po tzw. zaambonnej modlitwie, kapłan zwraca się do ołtarza przygotowania darów i wznosi modlitwę puryfikacyjną, którą początkowo odmawiano przy spożywaniu pozostałych po Komunii św. postaci²⁸. Modlitwa ta ma wybitnie chrystopologiczny wymiar: „Chryste i Panie Nasz, Ty jesteś wypełnieniem Prawa i Proroków, Ty, który wypełniłeś cały Ojcowski plan naszego zbawienia, napełnij nasze serca radością i weselem, w każdym czasie, teraz i zawsze i na wieki wieków. Amen”²⁹. W tym samym czasie wierni śpiewają trzykrotnie: „Niech imię Pana będzie błogosławione od teraz aż na wieki”³⁰. W ten sposób kapłan i wierni, przy użyciu nieco innych treści, oddają ostatnią chwałę liturgiczną Panu, utrzymując przekonanie, że w związku z celebracją Eucharystii w ich życiu dokonuje się coś niezwykle ważnego oraz dającego im nieograniczoną przynależność do sfery Boga. Wszystko to może spełniać się dzięki zbawczemu dziełu Jezusa Chrystusa.

²³ Liturgia koptyjska posiada przedkomunijne wyznanie chrystopologiczne o podobnej wymowie: „[...] Panie życia, Królu czasów, Słowo Boga Ojca, Panie nasz, Boże nasz i nasz Zbawicielu, Jezusie Chrystusie, prawdziwy Chlebie, który z nieba zstąpił. Ty dajesz życie każdemu, który Cię przyjmuje. Spraw, abyśmy się stali godnymi uczestnictwa w Twoim świętym Ciele i w drogocennej Krwi, i nie zasłużyli na potępienie. Niech udział w Twoich świętych tajemnicach zjednoczy nas z Tobą aż końca. Pobłogosław nas. Ty jesteś Synem Bożym, Tobie niech będzie chwała wraz z życiodajnym Duchem Świętym. Teraz, zawsze i na wieki. Amen”. Por. J. Czerski, *Liturgie Kościołów wschodnich*, s. 194.

²⁴ Jak zauważa Czerski, tekst słowiańskiego wyznania różni się od wersji greckiej. Por. J. Czerski, *Boska liturgia św. Jana Chryzostoma*, s. 153.

²⁵ *Boska liturgia z komentarzem i częściami zmiennymi*, s. 71.

²⁶ J. Czerski, *Boska liturgia św. Jana Chryzostoma*, s. 154; tenże, *Liturgie Kościołów wschodnich*, s. 103.

²⁷ Podczas liturgii ormiańskiej, należącej do tradycji antiocheńskiej, po Komunii św. celebrans w odróżnieniu od liturgii bizantyjskiej odmawia również modlitwę o głębokim znaczeniu chrystopologicznym: „Dziękujemy Ci, Chryste, nasz Boże, za to, że wyróżniłeś nas tym Ciałem, darem Twojej dobroci, abyśmy żyli święcie. Z Twoją pomocą zachowaj nas czystymi i bez zmyzy, przebywaj w nas wraz ze swoją boską opieką. Kieruj nas na drogę Twojej świętości i dobroczynnej woli, dzięki której zahartowani przeciw wrogości Szatana, mamy drogocenną przewagę, aby słyszeć Twój głos i iść za Tobą, wszechmocnym i prawdziwym Pasterzem, i otrzymać od Ciebie miejsce przygotowane w Twoim królestwie niebieskim. O nasz Boże i Zbawicielu, Jezusie Chrystusie, który jesteś błogosławiony wraz z Ojcem i Duchem Świętym, teraz i zawsze, i na wieki wieków”. Por. J. Czerski, *Liturgie Kościołów wschodnich*, s. 130.

²⁸ Por. J. Czerski, *Liturgie Kościołów wschodnich*, s. 105.

²⁹ *Boska liturgia z komentarzem i częściami zmiennymi*, s. 75–77.

³⁰ Tamże, s. 75.

ZAKOŃCZENIE

Duchowość bizantyjska, która stała się udziałem wielu narodów i kultur, w tym wschodnich Słowian, wyróżnia się swoją odmiennością i specyfiką. Na jej samoistny i niezrównany charakter, jak podkreśla J. Czerski, istotny wpływ mają wydarzenia liturgiczno-kultyczne z nadrzędną rolą liturgii Eucharystii, spełnianej w różnych wariantach obrzędowo-zwyczajowych i językowych. Cechą wyróżniającą wschodni kult eucharystyczny jest jego wartość chrystologiczna, w pełni oparta na zasadzie paschalnej. Dlatego teksty liturgiczne każdej niedzieli, podkreśla Czerski, skupiają się i są podporządkowane głównie tej tematyce. Eucharystyczne utożsamienie chrześcijanina z Ostatnią Wieczerzą i zmartwychwstaniem Chrystusa pozwala mu trwać w nadziei na własne zmartwychwstanie. Stanowi również źródło jego wewnętrznej przemiany i nieustannego odkrywania sensu uczestnictwa w Komunii z naszym Zbawicielem.

WSCHODNIA CHRYSOLOGIA LITURGICZNA W UJĘCIU JANUSZA CZERSKIEGO

STRESZCZENIE

Chryologiczny wymiar wschodniej liturgii w teologicznej optyce Janusza Czerskiego, będący przedmiotem niniejszych rozważań, pozostaje stałym elementem inspirującym życie duchowe wiernych i myśl religijną. Chrześcijanie Kościoła wschodniego podczas wydarzenia eucharystycznego doświadczają w szczególny sposób obecności zmartwychwstałego Chrystusa. Eucharystia jako Nowa Pascha staje się dla nich symbolem wewnętrznego zjednoczenia, osobowego scalenia i antycypacją eschatologicznego pojednania za pośrednictwem świętych darów komunijnych. Jednocześnie każda celebracja eucharystyczna, jak wyjaśnia Czerski, jest nie tylko wspomnieniem i dziękczynieniem, ale także proklamacją zwycięstwa Chrystusa dokonanego w Jego śmierci i zmartwychwstaniu. Cała moc realizmu liturgicznego, o czym traktuje przedstawiona tu teoretyczna wizja Czerskiego, opiera się na obecności i działaniu Chrystusa wobec wspólnoty.

EASTERN LITURGICAL CHRISTOLOGY AS SEEN BY JANUSZ CZERSKI

SUMMARY

The Christological dimension of the Eastern liturgy in the theological optics of Janusz Czerski, which is the subject of this study, remains a constant element inspiring the spiritual life of the faithful and religious thought. Christians of the Eastern Church experience the presence of the risen Christ in a special way during the Eucharistic event. For them, the Eucharist as

the New Passover becomes a symbol of inner union, personal union and an anticipation of eschatological reconciliation through the sacred communion gifts. At the same time, every Eucharistic celebration, Czerski explains, is not only a remembrance and thanksgiving, but also a proclamation of Christ's victory accomplished in his death and resurrection. The whole power of liturgical realism, as addressed in Czerski's theoretical vision presented here, is based on Christ's presence and action towards the community.

ÖSTLICHE LITURGISCHE CHRISTOLOGIE AUS DER SICHT VON JANUSZ CZERSKI

ZUSAMMENFASSUNG

Die christologische Dimension der östlichen Liturgie in der theologischen Sichtweise von Janusz Czerski, die Gegenstand dieser Studie ist, bleibt ein konstantes Element, das das geistliche Leben der Gläubigen und das religiöse Denken inspiriert. Die Christen der Ostkirche erleben die Gegenwart des auferstandenen Christus in besonderer Weise während des eucharistischen Geschehens. Für sie wird die Eucharistie als das neue Pascha zum Symbol der inneren Vereinigung, der persönlichen Vereinigung und der Vorwegnahme der eschatologischen Versöhnung durch die heiligen Gaben der Kommunion. Gleichzeitig ist jede Eucharistiefeier, so Czerski, nicht nur eine Erinnerung und Danksagung, sondern auch eine Verkündigung des Sieges Christi, der in seinem Tod und seiner Auferstehung vollbracht wurde. Die ganze Kraft des liturgischen Realismus, wie sie in Czerskis hier vorgestellter theoretischer Vision angesprochen wird, beruht auf der Gegenwart und dem Handeln Christi gegenüber der Gemeinschaft.

BIBLIOGRAFIA

- Boska liturgia z komentarzem i częściami zmiennymi. Tekst ukraińsko-polski*, Warszawa 2004.
- Czerski J., *Aktualność duchowości bizantyjskiej*, w: *Ekumenizm u progu trzeciego tysiąclecia*, red. P. Jaskóła, „Ekumenizm i Integracja” 2, Opole 2000, s. 211–218.
- Czerski J., *Boska liturgia św. Jana Chryzostoma. Wprowadzenie liturgiczno-biblijne do liturgii eucharystycznej Kościoła wschodniego*, Opole 1998.
- Czerski J., *Czytania biblijne w liturgii Mszy św. Kościoła bizantyjskiego*, „Studia Liturgiczno-Pastoralne”, Opole 1988, s. 191–208.
- Czerski J., *Duchowość Kościoła bizantyjskiego*, w: *W służbie nauce*, red. M. Studnik, „Materiały Księży Werbistów” 38, Warszawa 1992, s. 11–125.
- Czerski J., *Ikona w kulturze i duchowości bizantyjskiej*, „Indeks” 45–46 (2003) nr 7–8, s. 50–53.
- Czerski J., *Liturgikon bizantyjski. Liturgia eucharystyczna św. Jana Chryzostoma*, opr. J. Czerski, „Pomoce duszpasterskie” 2, Opole 2002.
- Czerski J., *Liturgia bizantyjska ikoną historii zbawienia*, w: *Studia nad sztuką bizantyjską i pozabizantyjską*, red. W. Deluga, M. Janocha, Warszawa 2007, s. 10–16.

- Czerski J., *Liturgia słowa w obrzędku bizantyjskim*, w: *Ineffabile Eucharistiae donum. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Alfonsowi Nossolowi Wielkiemu Kanclerzowi Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego z okazji 65. rocznicy urodzin oraz 20-lecia święceń biskupich*, Opole 1997, s. 85–100.
- Czerski J., *Liturgie Kościołów wschodnich. Liturgia Kościoła bizantyjskiego, ormiańskiego i koptyjskiego*, „*Liturgia Musica Ars*” 1, Opole 2009.
- Czerski J., *Mistagogiczny charakter liturgii św. Jana Chryzostoma*, w: „*Kościoły siostrzane w dialogu*”, red. Z. Glaeser, „*Ekumenizm i Integracja*” 8, Opole 2002, s. 198–209.
- Czerski J., *Mistagogiczna interpretacja liturgii bizantyjskiej*, w: *Liturgia w świecie widowisk*, red. H.J. Sobeczko, Z. Solski, „*Opolska Biblioteka Teologiczna*” 82, Opole 2005, s. 77–85.
- Liturgie Kościoła prawosławnego*, tłum. H. Paprocki, Kraków 2003.
- Schökel L.A., *Słowo natchnione. Pismo Święte w świetle nauki o języku*, tłum. A. Malewski, Kraków 1983.